

Українська
мова
і література
в школі

7 1993

Українська мова і література в школі

ЩОМІСЯЧНИЙ
НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ УКРАЇНИ

ВИДАЄТЬСЯ З БЕРЕЗНЯ 1951 РОКУ

Головний редактор

Олександр АВРАМЧУК

Редакційна колегія:

Олександр БЕЛЯЄВ,
Ніла ВОЛОШИНА,
Олександра ГЛАЗОВА,
Олесь ГОНЧАР,
Віталій ДОНЧИК,
Микола ІЛЬНИЦЬКИЙ,
Олеся КОВАЛЬЧУК,
Василь МАЙОРОВ,
заступник головного редактора,

Любов МАЦЬКО,
Антоніна МОВЧУН,
Дмитро ОНКОВИЧ,
відповідальний секретар,

Анатолій ПОГРІБНИЙ,
Григорій СИВОКІНЬ,
Ольга СЛОНЬОВСЬКА,
Валентина СОБОЛЬ,
Олександр ТАРАНЕНКО,
Петро ХРОПКО,
Анатолій ШЕВЧЕНКО,
редактор відділу літературознавства і критики,

Неоніла ШИНКАРУК

Редакція:

редактор методики мови —
ТАРАС АВРАХОВ;
редактор методики літератури —
РАЙСА ВІТРЕНКО;
редактор мовознавства —
ТЕТЯНА НЕЛІНА;
літературний редактор —
ЛЮБОВ ДРОФАНЬ;
технічний редактор —
ОЛЕНА ЧЕРСЬКА.

Коректори:

ЛЮДМИЛА БОБИР,
КАТЕРИНА КОВАЛЕНКО

7

(437)

ЛИПЕНЬ

1993

КИЇВ, «ОСВІТА»

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО І КРИТИКА

ІЛЬНИЦЬКИЙ МИКОЛА — Степове прокляття України (*Історіософія поезії Євгена Маланюка*)
АВРАХОВ ГРИГОРІЙ — За «силуетами» — шляхетний профіль автора (До 90-річчя від дня народження М. Шумила)

МЕТОДИКА. ДОСВІД. ПРОБЛЕМИ

КУЛІШ МИКОЛА (*Матеріали до теми*)
НЕДІЛЬКО ВСЕВОЛОД, ХОМ'ЯК ТАМАРА — Вивчення творчості письменника
ГУСЕВА СВІТЛАНА — «Любов ніжна і пристрасна» (М. Куліш і театр «Березіль»)
ЗАСТЕБА МИХАЙЛО — Про Миколу Куліша і п'єсу «97»

Нове у програмі

НАСМІНЧУК ГАЛИНА — До проблеми вивчення світової літератури в школі
НЕЛІНА ТЕТЯНА — «Віддай людині крихітку себе...»

МОВА ХУДОЖНІХ ТВОРІВ

БЕЛЕЙ ЛЮБОМИР — Літературно-художня антропонімія як мовно-стилістичний засіб розкриття характерів персонажів

З РЕДАКЦІЙНОЇ ПОШТИ

ГУЦАЛО СЕРГІЙ — Українці і араби: такі далекі, такі близькі
СТОРОЖУК ВАЛЕНТИНА — Залюблений в сонце і квіти (Рослини в житті та творчості М. М. Коцюбинського)

За межами країни

КИСІЛЕВСЬКА-ТКАЧ ЛЕСЯ — Три уроки з літератури
СТЕПЕНКО ГАЛИНА — Двері до вищої освіти

НАРОДОЗНАВСТВО

МОВЧУН АНТОНІНА — Українські народні звичаї та обряди в «Кайдашевій сім'ї» І. С. Нечуя-Левицького
КАЛЬКА НАТАЛЯ — Хліб наш насущний
Народне мистецтво України

ПОЗАКЛАСНА РОБОТА

КАЛКІНА ЛЮДМИЛА — Матеріали до факультативного заняття з етнопедagogіки

ЛІНГВІСТИЧНІ ІГРИ

АРСІРІЙ АНАТОЛІЙ — Дієприслівник, Прислівник

РЕЦЕНЗІЇ

ДИКА ЛЮДМИЛА — В гостях у «Поліської доми» (*Про фольклорно-діалектичний збірник*)
Антологія одного вірша
ВАСИЛЕВСЬКА ЛУКІЯ — Чекання, Загадаю собі бажання
Поетична антологія «Самоцвіти»
СЛАПЧУК ВАСИЛЬ — Я живий, бо жити хочу
Антологія одного вірша
КЇЛЬОКТА ТЕТЯНА — Ранок
Куточок гумору «Веселий Покотон»
Радимо прочитати
До авторів журналу
Нові книжки видавництва «Веселка»

Здано до набору 9.04.93. Підписано до друку 8.06.93. Формат 84x108.
Папір друк. № 2. Друк офсетний. Умовно-друк. арк. 7,44. Обл.-друк.
арк. 9,84. Тираж 11640 прим. Замовлення 0132307. Ціна 600 грн.

Адреса редакції: 252155, Київ-155, МСП, Ю. Коцюбинського.
Телефони 216-08-45, 216-55-18.

Журнальний комплекс видавництва «Преса України», 252146, Київ-146,
вул. Героїв космосу, 6.

© «Українська мова і література в школі», 1993.

?!
?

МЕТОДИКА ДОСВІД ПРОБЛЕМИ

МИКОЛА КУЛІШ

(Матеріали до теми)

ВЕСВОЛОД НЕДІЛЬКО, Київський
університет ім. Т. Г. Шевченка;
ТАМАРА ХОМ'ЯК, Запорізький
університет

ВІВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКА

П'еси видатного українського драматурга Миколи Куліша сприймаються учнями зацікавлено, однак нелегко. Учитель має добре підготуватися до опрацювання цієї теми, на яку швидко, на наш погляд, відвести 4—5 годин.

На першому уроці слід не просто ознайомити учнів з біографією письменника, а розглянути її в контексті історичних подій 1917—1930 рр., увести старшокласників в ту складну і суперечливу атмосферу, без розуміння якої важко збагнути особистість митця, усвідомити ідейно-художній зміст його п'єс, їх авторство. Та й сучасна шкільна молодь досить негативно сприймає комуністичну ідеологію, образи персонажів-комуністів, часом неправильно оцінює події минулого.

На наш погляд, найефективнішим методом вивчення біографії драматурга є лекція. Можна спробувати доручити кільком учням підготувати коротенькі виступи про життя і творчість Куліша на такі теми: «Дитинство й навчання», «Бойовий шлях майбутнього драматурга», «Початок творчості», «П'єси М. Куліша».

Подаємо конспективний виклад лекції.

Микола Гурович Куліш народився 18 грудня 1892 р. в селі Чаплинка на Херсонщині в нужденній наймитській родині. Мало не з п'яти років ходив то насти свиней чи гусей, то нянчити ще менших дітей. Восьмилітнім пішов до народної школи, вчився охоче і дуже добре. Це помітили вчителі і після закінчення школи, в бурхливий 1905 рік, зібрали в складчину сто карбованців, щоб здібний хлопець міг продовжити навчання в Олешківському міському училищі.

Микола в училище поступив, але під час навчання страшенно бідував. У 2-му класі ознайомився з програмою РСДРП, став членом забороненого гуртка. За це, а також за неповагу до начальства його виключили з училища.

Та мрія про подальше навчання не покидала юнака. Прогресивна молодь, вчителі допомогли Миколі вступити до Олешківської земської гімназії. Але незабаром ця гімназія була закрита, як пише в «Автобіографії» Куліш, «как имеющая в своих списках кухарских сынов, извозчиков и мужиков».

Тим часом почалася світова війна, і замість університету вчорашній гімназист потрапляє до Одеської школи прапорщиків, а в лютому 1915 р. вже в чині прапорщика служить спочатку в Смоленську, а згодом відправляється на передові позиції, де зазнає всіх злигоднів фронтового життя, був кілька разів поранений та контужений.

Лютневу революцію вчорашній гімназист і позавчорашній наймит приймає захоплено, активно працює в полковому комітеті, що свідчить про пошану та довіру до нього з боку солдатів.

На початку 1918 р. Куліш повертається до Олешок і розгортає активну політичну діяльність, примикаючи до групи лівих есерів та більшовиків. Його обирають головою виконкому Олешківської міської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Тому за гетьмана Скоропадського його заарештовують і саджають у тюрму.

У 1919 р. 27-літній активіст вступає до більшовицької партії, а невдовзі формує Дніпровський селянський полк, у якому був начальником штабу. Полк з жорстокими боями проти денікінців пройшов від Херсона й Миколаєва до Києва. Тут варто повідомити учням, що Микола Куліш послужив прототипом образу комісара Данила Чабана з роману Ю. Яновського «Вершники». Такий шлях колишнього наймита можна зрозуміти, адже більшовики висували «гасла», які, здавалося, мали привести народ до кращого майбутнього: «земля — селянам», «фабрики — робітникам», «влада — Радам». Де ж було знати, що вже тоді тисячі, мільйони простих людей були жорстоко одурені вождями «Великого» жовтня і комуністичної партії, які завжди дбали лише про власну диктатуру, могутню тоталітарну імперію і безмежну владу над світом.

По закінченню громадянської війни Куліш повертається до Олешок, редагує газету, завідує повітовим, а потім губернським Одеським відділом народної освіти. Взагалі педагогічній справі майбутній письменник приділяє багато уваги. З його ініціативи та за його участю було відкрито ряд шкіл, дитячих садків та дитбудинків. У цей же час майбутній письменник створив українського букваря «Первинку», читанку для початкової школи і кілька оповідань для дітей. Проте як письменник він знайшов себе у драматургії. У листі до товариша по школі, письменника Івана Дніпровського (Шевченка) від 5 серпня 1924 р. Куліш сам дивувався: «Ніколи я не мав на душі, що виступлю на літературну царину з п'єсою. Коротеньке оповідання, новела мусили бути за первака. А сталося так, що

п'еса вилупилась»¹. Ідеться про першу драму «97». (Невідомий автор прислав з Одеси до столичного Харкова п'єсу про голод на Україні — вона була схвалена, прийнята й поставлена в театрі ім. І. Франка. І стало ясно: з'явився новий талановитий драматург. Це і був Куліш).

Завдяки успіху першої п'єси Куліша в 1925 р. за розпорядженням ЦК КП(б)У було відкликано до Харкова, де він одразу поринув з головою в бурхливе літературне життя, ставши професійним літератором, членом, а пізніше одним з керівників літературного угруповання «ВАПЛІТЕ», редактором журналу під такою ж назвою. Драматург подружився з Миколою Хвильовим, який прагнув вивести українську літературу на світові рівні, орієнтуючись на «психологічну Європу», ламаючи штучні канони тогочасного «пролетарського мистецтва». Разом з талановитим режисером-новатором Лесем Курбасом Куліш закладає основи нового українського театру.

Після драми «97» з'являється п'єса «Комуна в степах» про пошуки селянською біднотою нових шляхів у житті. В ідейно-художньому плані ця п'єса перегукується з драмою «97».

У 20-х рр. актуальною стала тема переродження комуністів, що найперше дбали про особисте благополуччя, а також тема міщанина, який, переживши революційну бурю, намагається якнайвигідніше влаштуватись у радянському суспільстві. Так з'являються п'єси «Хуліл Хурина», «Отак загинув Гуска», «Зона», «Народний Малахій», «Мина Мазайло».

У цих творах якнайповніше розкрився драматургічний талант Куліша, що виявився у майстерному освоєнні різноманітних жанрових форм, новаторському підході до відтворення вад суспільства у формі сатиричної комедії. З-поміж названих п'єс сатирично-викривального спрямування вирізняються «Народний Малахій» та «Мина Мазайло». П'єса «Народний Малахій» має підзаголовок — «трагедійне». І він виправданий. Ідеться тут про марення психічно хворого Малахія Стаканчика, який потрапляє в комічні ситуації, прагнучи «реформувати» насамперед людину, а відтак і суспільство. Проте у творі надто виразно окреслена невідповідність уявлень про справедливий, гуманістичний лад і реальної дійсності, в якій панують лицемірство та фальш, бюрократична зневага до особистості.

У гротесковій формі Куліш уже тоді висміює комічні намагання держави привести суспільство до знаменника класовості, обмежити творчі потенції народу. Хворий Малахій усе ж розуміє, що за фальшивими словами про гегемонію пролетаріату ховається зневага до робітничого класу:

М а л а х і й (з муру). Вітаю гегемонів!.. Вітаю і разом питаю: невже і гегемонів загороджено мурами, та ще якими?.. Тоді, будь ласка, скажіть, що різнить вас з тими, що сидять по бупрах та по божевільнях? Там мури і тут мури...

Сатиричне звучання «Народного Малахія» було посилене неординарною, новаторською трактовкою спектаклю, поставленого Лесем Курбасом на кону «Березіля». Сценічне втілення п'єси набуло величезного розголосу, привернуло увагу широкої публіки, театральної і літературної критики. Але якщо глядач

сприйняв спектакль із захопленням, тогочасна критика побачила в ньому пасквіль на радянську дійсність. Отож Миколу Куліша та Леся Курбаса звинуватили в українському буржуазному націоналізмі й гріхах. Ці закиди набули особливої гостроти посилення ідейно-естетичної боротьби між літературними угрупованнями.

Великого резонансу набула й сатирична комедія «Мина Мазайло» — твір, що не втратив своєї актуальності й на сьогодні, коли впровадження української мови як державної у сфері офіційній і побутовій відбувається не без ускладнень. Змістом, ідейно спрямованістю та сатиричним звучанням вона порівнюється з іншими комедійними творами Куліша. Ідеться в ній про українізацію, яка в період тогочасного духовного відродження впроваджувалася в усі сфери життя. Міщанське середовище і зрусифіковані партійно-державні кола чинили поширенню української мови прихований, а то й відвертий опір і дрібний службовець, українець за походженням з неблагозвучним прізвищем Мазайло вирішив брати собі «благородне» російське прізвище Мазайло і зайняти вищу посаду.

П'єса «Мина Мазайло» пройшла з великим успіхом, та водночас вона утвердила ревні до «пролетарського інтернаціоналізму» в націоналістичних поглядах її автора...

У 1933 р. п'єсою «Прощай, село» М. Куліш завершує створення своєрідної трилогії про життя українського села 20-х — поч. 30-х рр.

До трагічних сторінок громадянської війни належить Микола Гурович у ліро-епічній драмі «Вічна тична соната», а в п'єсі «Вічний бунт» розповідає про складні роки перших п'ятирічок та початку «перенесення села на соціалістичні рейки». Уже тут відчувається тривога як героїв, так і автора щодо невизначеного комуністичною партією та урядом майбутнього.

П'єса «Маклена Граса», написана в 1934 р., змальовує життя буржуазної Польщі і трагічну долю дівчини-підлітка, яку обставини зробили вдовою. У ній відтворені гострі соціальні суперечності суспільства, де панує чистоган. «Маклена Граса» — останнім твором М. Куліша.

Художньо довершені, присвячені важливим проблемам, гостроконфліктні твори драматурга здобули йому визнання не тільки в Україні і Союзі, а й у Європі та Америці. Вони перекладалися англійською, німецькою мовами, не кажучи вже про російську, йшли на кону театрів Нью-Йорка, Берліна.

Але це робило його ще небезпечнішим для тоталітарної системи. Адже він розумів побудову соціалізму «як здійснення мрії про справедливе суспільство, в якому особистість розкривається в усіх своїх якостях». У житті ж було навпаки. А коли почалося цькування Хвильового, а Куліш же на той час до числа його друзів і поділяв його погляди, то на нього набирало розмаху переслідування націоналістичної радянської культури, мови, нищення інтелігенції, вступив у дію процес СВУ. Тож не дивно, що 7 грудня 1934 р. Микола Куліш — прямо під час похорону його друга І. Дніпровського — був заарештований.

А далі скорбний шлях зека сталінських таборів, який судився багатьом кращим синам України і смерть у неволі. Та з гулагівського мороку він повернувся до народу. П'єси Миколи Куліша й досі йдуть на сценах театрів, вивчаються в школі.

¹ Куліш Микола. Твори: У 2 т. — К., 1990. — Т. 2. — С. 502. Далі посилатимемося на це видання в тексті, перша цифра означає том, друга — сторінку.

ним може бути стислий зміст лекції про і творчий шлях письменника. далегідь слід загадати одинадятикласникам ти програмові твори Куліша, а також праці про окрема:

уя Ніна. Десять слів поета: Повість-есе // — 1986. — № 6. — С. 13—56.

з'якіна Н. Друже мій, ладушко: фрагменти одного // Вітчизна. — 1970. — № 3. — С. 194—201.

емєнко В. Червоний заспів української драматур- якола Куліш. Твори. — К., 1968. — С. 3—29.

бре було б, щоб учні визначили в тексті п'єси сця, які мають важливе значення для усвідом- дейно-художнього змісту твору і характеристи- можників.

рама «97». Робота над цим твором — й урок — становить для словесника певні щі. По-перше, тому що йдеться в ній про і події в житті села — ворожнечу між людьми, навіть людодство. По-друге, шкільна молодь ксималістські погляди на історичне минуле. ерш ніж розпочати розмову про життєву основу «97», варто ознайомити учнів з тогочасно но-політичною ситуацією в Україні.

згромом польських інтервентів та врангелівсь- йськ закінчилася довготривала громадянська Господарство країни було зруйновано. У 1920— ь. різко скоротилися посівні площі в селах, а те, дило, до зернини насильно відбирали продзаго- возили до Москви, Петрограда. А тут ще недорід оку. Почався голод. У такій обстановці більшо- іршили завдати нищівного удару по релігії. Для Пенін дає вказівку (під приводом закупівлі хліба подуючих) забрати церковні коштовності, а ду- тво знищити. У листі Молотову для членів юро ЦК РКП(б) він пише: «Саме тепер і тільки коли в голодних місцевостях їдять людей і на їх валяються сотні, якщо не тисячі трупів, ми ю (і тому повинні) провести вилучення церков- нностей найрішучішим і найшвидшим способом, и можемо забезпечити собі фонд у декілька мільйонів золотих карбованців... Без цього ніяка державна робота взагалі, ніяке госпо- ке будівництво, зокрема, і ніяке відстоювання позиції, в Генуї зокрема, немислимі². Як бачимо, жодним словом не обмовився про те, що кошти лучених у церквах коштовностей мають піти на огу голодуючим.

драмі «97» Куліш звертається саме до цих них подій. Спочатку він і не мріяв про ту ярність, якої набула п'єса. Однак успіх був еречний, бо замість агітки на злободенну, нехай чу тему Куліш створив драму світового рівня. з половини першої дії я зрозумів, що слухаю не о цікаву, хорошу п'єсу, а присутній при на- енні — нарешті довгожданного нового, ре- дійного театру сучасності», — розповідав про е читання п'єси Ю. Смолич, тоді актор і режисер у. Таке ж враження справила п'єса й на колектив вського театру ім. Франка, в якому через місяць булася її перша вистава. Вона викликала жній фурор.

Успіх п'єси був зумовлений тим, що вона глибоко правдиво розкривала те, що насправді відбувалося на селі в 20-х рр., — крайнє зубожіння, голод, людодство, кривава боротьба. Автор зробив це майстерно, ху- дожньо та психологічно вмотивовано. Тут йому прислужилося добре знання села — як дореволюційно- го, так і сучасного.

Головний конфлікт п'єси взятий безпосередньо із життя. Визначити його суть — боротьба між незамож- никами та сільськими глитаями за коштовності, які радянська влада вирішила відібрати в церкви ніби для того, щоб придбати на них хліб для голодних людей, — можуть самі учні. Подальше вивчення п'єси доцільно побудувати так, щоб в його основі лежала самостійна робота одинадятикласників над текстом. Словесник завчасно визначить сцени, діалоги, навіть ремарки, які необхідно проаналізувати і на їх основі побудувати бесіду, зосереджуючи увагу одночасно на змісті епізодів та на образотворчих засобах.

Розпочати розмову можна із спостереження над архітектонікою твору.

Із скількох дій складається п'єса?

Де відбувається перша дія? друга? третя і четверта?

Хто діє у п'єсі?

За яким принципом поділені персонажі?

Який епізод можна вважати зав'язкою? кульмінацією?

У процесі бесіди учні дійдуть орієнтовно таких висновків.

Композиційно п'єса побудована майстерно. Перші дві дії є своєрідною зав'язкою, в них відбувається знайомство з головними персонажами, їх групування залежно від ставлення до конфлікту. Тут же виступає головний герой п'єси Мусій Копистка. Події розгор- таються в убогій хатині бідняка Івана Стоножки. У другій дії з'являються сільські глитаї — Гиря, Годований, дід з ціпком. Вони збираються в хаті Гирі. Характерно, що в обох діях беруть участь ті, хто вагається, хто душею за бідноту, хоч жорстокий голод змушує їх кланятися багатіям. Це Орина, Іван Стоножка, а також секретар сільради Панько.

Події в перших двох діях розвиваються стрімко, характери персонажів вимальовуються чітко. На Рибалчанську Слобідку насувається страхіття голоду. Дружина незаможника Івана Стоножки Ганна, схи- лившись на комин, сумує, що нічого варити: «Отакого нарobili, що й варити нічого. Слобода!» (1; 39). Потім із злістю ще раз кидеє в лице синові Васі і сусідові Мусію Копистці: «Так от що слобода наробила!» Ця частина твору і є експозицією.

У хаті з'являються дві черниці, послані багачами з провокаційною метою. Наступні події посилюють напруженість, розкривають суперечності між двома групами дійових осіб. До хати Івана Стоножки з пляшкою горілки заходить Панько, несподівано з'являється голова сільради Сергій Смик і викриває зраду Панька.

Конфлікт дедалі загострюється. Активізуються ворожі сили. Куркуль Гиря спрямовує проти комнеза- мівців глухонімого Ларивона, на свій бік пере- манює Панька. За пропозицію поміняти церковні коштовності на хліб (це вже третя дія) виступають 97 з 189 селян, які мають право голосу. Незаможники перемагають, хоча ця перемога і тимчасова. А голод наступає. У четвертій дії багатії намагаються захопити владу на селі у свої руки. Сцена самосуду над ревкомом і іншими селянами — кульмінація драми.

Розв'язка — поява Сергія Смика і продармійця, які привезли хліб, так довго очікуваний незаможниками, вимінаний на церковне золото («дев'яносто сім пудів»). Як бачимо, драматург знову повертає нас до цифри «97». Заарештовано Гирю і Годованого. На цьому п'єса завершується.

Центральне місце під час аналізу твору повинна зайняти характеристика образів. Драматург освоював нові для літератури типи — сільських мужиків-бідняків, які на новому історичному витку виступали вершителями долі народу. Основний образ п'єси — голова комнезаму Мусій Копистка. З приводу створення цього образу Куліш зауважував: «Намалювати тип справжнього незаможника, Мусія Копистку... це моя мрія. Мусій вже виходить, він живий, бо я його вихватив, висмикнув із самісінької гушавини дніпровської гололи»³.

Тут необхідно зауважити, що автор не тільки «вихватив» Копистку із самого життя, а й правдиво втілює у ньому типові риси мільйонної маси бідного селянства, яке віками мріяло про власну землю, вільну працю на ній і повірило в можливість щастя.

На цьому моменті варто спинитися докладно. Насамперед тому, що учні вже дещо знають про зловісну роль комнезамів. По-перше, потрібно, щоб вони усвідомили: бідняцькі маси на селі наприкінці ХІХ — на початку ХХ століття вели справді жебрацьке існування. Згадаймо твори Стефаніка, Коцюбинського, Карпенка-Карого про село. І ось відвічним злидарям, здається, усміхнулась доля. Земля стала їхньою: живи, працюй, радій. Певною мірою так і сталося. Адже Копистці колись «і на землю забороняли сісти, а тепер його й на плисові крісла садовлять, раду з ним радять»... (1; 72).

З усього видно, що Мусій широко дбав про бідноту, хотів для неї кращого життя, шанував трудящу людину. Про його тяжке минуле дізнаємося з його ж слів і розповіді Параски. Ми бачимо, що він вірить у радянську владу, в те, що вилучені в церкві кошти підуть на порятунок голодаючих. Мусій, звичайно (як і сам Куліш), не міг знати про лист Леніна з цього приводу. Не знав і того, що конфіскований у селян хліб у той же час вантажився на пароплави і вивозився за кордон, а херсонські й миколаївські портовики відмовлялися вантажити його...

Копистка з'являється на сцені на самому початку п'єси: підліток Вася навчає його, неписьменного, грамоти. Викликають доброзичливу усмішку намагання цього простого чоловіка вживати іноземні слова, значення яких він добре не розуміє, а також наївні уявлення про майбутнє життя: «Покрутиш гвинта, а воно... — ш-ш-ш!-борщ закипів, іще покрутиш — трах-тара-рах! — борщ на столі...» (1; 39).

Копистка рішучий у боротьбі з глитаєм. Вчорашній наймит, він очолює комітет незаможників і дуже відповідально ставиться до цього. Це людина великого самовладання, сили волі, зібраності. Коли натовп загрожує йому розправою, Мусій не тікає за порадою дружини Параски, а організовує «ревком», оголосивши себе його головою, а секретарем — підлітка Васю: «Тут і не потребується обирати. Тут так: об'явився — й шабаш. Аби тільки за бідний клас стояв. Такий совіцький закон є» (2; 86).

Хоча Копистка і неписьменний, але в усіх складних ситуаціях він виявляє політичну грамотність: «Н-журись, браття!.. Тільки держись купи, головне тут — контакту держись... Повагом, повагом — та й вийде на рівний шлях...» (1; 51). Він діє рішуче й винахідливо, не впадає в паніку навіть перед лицем смерті: сміливо вступає в суперечку з Гирею про цінність коштовності, розмовляє з ним дотепно і гостро. Не розгубився Копистка й тоді, коли довідався, що куркулі задумали самосуд. Він призначає самого себе головою ревкому і готовий гідно прийняти смерть.

У Мусія ніжна й співчутлива душа. Цей чоловік широко любить свою лайливу Параску, в небезпечі хоч її порятувати, дбає про свого помічника Васю.

Мова Копистки емоційно багата, з гумором пересипана новими словами — *ревком, контрибуція, провокація, резолюція*.

Сергій Смик — теж позитивний персонаж. Але йому бракує індивідуалізації. Він дещо схематичний.

Між позитивними і негативними драматург зумів показати персонажі, які відтворюють усю складність класової боротьби. Це, зокрема, образ секретаря сільради Панька, який не вистояв у боротьбі з голодом і продався за шматок хліба, незаможника Івана Стоножки, що в голодному розпачі зраджує своїх товаришів, глухонімого наймита Гирі Ларивона, співчуваючого незаможникам, діда Юхима, підпис якого замість зрадника-сина врятував усю справу.

Образи багатіїв (Гирі, Годованого, діда Ониська) може розкрити один з учнів у рефераті. Інші додають непомічене. Може схарактеризувати образи глитаїв і сам учитель. Це треба зробити так, щоб учні чітко усвідомили різницю між жорстокими куркулями-мироїдами, здатними заради збагачення на будь-які злочини, і трудівниками, вчорашніми наймитами, які розбагатіли, працюючи з ранку до світанку.

Важливо підкреслити: глитаї відчувають, що вони захищаються від нового життя вже на останньому рубежі, тому йдуть на все, аби утриматися. Це надзвичайно особливий напруженості дії, загострює конфлікт і антагонізму. Увесь твір проймає трагічне світобачення: Українське село того часу постало без прикрас, без спрощення у складній ситуації голоду.

На третьому уроці зосередимо увагу на образах глитаїв і засобах їх творення. Центральною фігурою в групі куркулів є Гиря. Він жорстокий, хитрий, лицемірний, ненавидить нове життя. У нього справді є схований хліб, він наказує Лизці не дати шикувати, бо «одразу чутки рознесуть, що ти баран на хліб наміняла». Мова Гирі рішуча, в ній розкривається вага зневага до бідняків, холодний розрахунок відсутність будь-якого співчуття. Так, до старшого Орину Гиря ставиться жорстоко, шкочує для неї навіть крихти хліба, бо вона йому не потрібна. Говорить з ним грубо, зневажливо: «Геть, собача печінко, з хати. Хліба нема! І не буде! До комуні йди!» З перекинувшись Паньком, людиною потрібною, говорить поблажливо поштиво. Інакше звучить його звернення до Івана Стоножки. З одного боку, ніби співчутливо («До чого довели людей! Дивитися тяжко...»), а з іншого — лицемірно («Приходь завтра... Як тільки ото склади привселюдно, що ти за хрест і чашу... Пий голубе» — 1; 66).

У кульмінаційній сцені Гиря наполягає на Орину й Ларивона судив ревком, і робить це з відстоїним розрахунком: засудить — значить вчинить вироку, а якщо не захоче судити — покриває людину.

³ Лист до І. Дніпровського від 23 жовтня 1923 р. — Т. 2. — С. 490.

и ти ревком! При всіх суди, при людях, ило й чуло, як судить ревком людодів... зое слово скажемо». Він і тут хитрує. / й Ларивона відмовляється («Я ж не»), на нових голову й секретаря сільради поплічників, а сам залишається осторкулі — Годований, дід з ціпком теж ве життя, але діють не так хитро одований, наприклад, при всіх похва- людодів, навіть дістає обріза.

и над текстом, постійно звертаємо увагу ну майстерність твору, на окремі влучні и, деталі, зокрема ремарки. Ось ремарка другої дії: «Двері навстіж — чобітками ко — секретар сільради». Одразу стає це людина самовпевнена і невихована. ілька слів про розв'язку п'єси. Як уже у першому варіанті Куліш завершував помирають від голоду всі 97 незаможни- Копистка з Васею. Проте вже тоді успільстві культивация фальшивого со- оптимізму і без згоди автора п'єсу було Смик приїздить своєчасно, Мусій зали- й, торжествує справедливність. Не таким кінець у своїй п'єсі. Він хотів, «щоб довши додому, не лускали насіння і не Щоб вони якнайглибше відчули сувору, бу революції з голодом» (2; 514). Проте що підфарбованому вигляді драма «97» складні проблеми українського села після громадянської війни.

домашнього завдання можуть бути

и твір на одну з тем:

драми «97» та його художнє розкриття»; в образі Мусія Копистки селянських надій на

ових осіб п'єси як засіб їх характеристики». ти реферат на тему: «П'єса М. Куліша «97» та інський драматургії».

ги план-характеристику образу (Мусія Ко- аїв, незаможників) і підготувати за ним усну

ий — четвертий — урок присвяtimo патетичної сонати», яку багато дослідників йкращим твором Миколи Куліша. Додамо ладнішим для сприйняття. Тому в її воно і є оглядовим, роль учителя дуже йдоцільнішим методом опрацювання теми з значними елементами лекції, з широким ім тексту. Звісно, одинадятикласники ізково прочитати «Патетичну сонату» до

можна розпочати з вивчення проблемати- кту твору. При цьому максимальну увагу ти на особливостях драматургічної форми рідності, високої майстерності, новаторсь- до образної системи.

кий задум можна визначити словами Леся рама Куліша трактує філософську пробле- гі людського космосу та неподільності немає на світі таких ідей, за які можна латити людським життям — чужим, не (1; 22). Учитель коментує ці слова — си Куліша і ширше — в контексті порівня- ого нашого минулого і переходить до атетичної сонати». У ній глибоко психоло-

гічно розкрито трагічну долю двох чистих закоханих душ — Ілька Юги та Марини Ступай. Кожен з них поставив вище за все вірність своїй ідеї: він — комуністичний, вона — національний, що й призвело обох героїв до деградації. Вона гине від руки коханого.

Основний конфлікт твору — це конфлікт між особистістю з її гуманістичними прагненнями, любов'ю та добротою, що становлять, власне, сутність людини, і суспільством, яке, особливо в екстремальних умовах революції та громадянської війни, ставить її в такі умови, коли вона мусить зректися своїх кращих якостей.

Стрілося двоє молодих людей — романтик і мрій- ник поет Ілько Юга та чарівна дівчина, талановита піаністка, яка тонко відчуває музику, прекрасно виконує чи не найпрекрасніший витвір людського генія — «Патетичну сонату» Бетховена. Здається, бути б їм щасливими... Та ба, різні політичні переконання зробили їх ворогами. Ілько вбиває Марину і не в запалі гніву чи ревнощів, а як кат, виконуючи присуд ЧК...

Було б добре, якби учні послушали «Патетичну сонату» повністю чи її уривки. Якщо ж ні, то потрібно хоч би звернути увагу на згадку про музику в ремарках п'єси. Наприклад, на початку першої дії читаємо: Марина «грає й повторює вступ, оте повне зоряного пафосу глибоке й могутнє «grave» (повільний музич- ний темп патетичного, урочистого характеру). Таке звучання сонати підкреслює силу почуття героя до Марини. У завершальному ж епізоді, коли Ілько вбиває Марину, йому «вчувається, що весь світ починає грати сонату на геліконах, баритонах, тромбонах Патетичної симфонії, що згодом переходить на кларнети, флейти, скрипки». Отже, тут своєрідне композиційне музичне кільце. В останньому епізоді музика знаменує злам у світогляді і почуттях Ілька, відмову його від високого кохання заради ідеї класової боротьби. Таким чином, бачимо, що музика є не додатком до драматичної дії, а органічним і важливим складником драматургічної майстерності.

Микола Куліш замислювався над формою, в яку треба втілити такий філософський задум. І риторично запитував у листі до І. Дніпровського від 24.XII. 24 р., чи не написати його у формі щоденника, бо «не можна ж таку епоху, як війна і революція (1914—1922), убгать, впхнути в одну клітку. Чи не вжити комбіна- ції — ліричні відступи + епістолярна форма (листи до героїні) + щоденник + окремі, стилі і енергійні новели» (II; 517). Саме так і побудував Куліш драму.

Другою істотною особливістю п'єси є її архітекто- ніка. Щоб краще з'ясувати її, запропонуємо зіставити композиційні структури «Патетичної сонати» і п'єси «97». Учні помітять, що «97» складається з чотирьох дій, кожна з яких відбувається в певному обмеженому просторі (хата, майдан, сільрада). Події ж, скажімо першої дії «Патетичної сонати», вільно й природно переносяться з мансарди до підвалу, з генеральської квартири до помешкання Марини, інколи розгор- таються на сходах тощо. Уся п'єса — це барвіста, яскрава мозаїка, створена з вчинків героїв, їхніх розмов, німих сцен, листів Ілька.

Так само новаторським і дуже вдалим композицій- ним прийомом є побудова твору у формі спогадів ліричного героя поета Ілька Юги про минуле. Це надає подіям характеру широї, схвильованої інтимної спові- ді, призначеної лише для найближчої людини. Такі драматургічні особливості зумовили й нетрадиційний підхід до сценічного втілення твору.